

УДК 94(477) 084

Балабушка В. А.

РОДИННО-СПАДКОВІ ТРАДИЦІЇ РЮРИКОВИЧІВ: ГІЛКИ ОЛЬГОВИЧІВ, ДАВИДОВИЧІВ, ВОЛОДАРІВ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

У статті узагальнено історико-культурологічний досвід ролі і значення національної еліти князівських династій Рюриковичів, володарів Київської Русі та Чернігово-Сіверської гілки Ольговичів, Давидовичів у створенні одного з найбільших у Європі державного об'єднання Київська Русь. Основою збереження своїх територіальних володінь князями були українські традиції сімейного розподілу майна. Системний розподіл престолонаслідування серед нащадків Рюриковичів відбувся після заповіту Ярослава Мудрого, тобто набув соціально-правової норми, названий «лествичним» порядком. Система передбачала успадкування майна дітьми від старшого до молодшого брата, зокрема коли старший князь чернігівський здобував Київ – до Чернігова переходив князь новгород-сіверський, такі переходи відбувалися по лінії брата, спочатку серед старшої лінії, а потім – молодшої. Вони з часом трансформувались у національні традиції сімейного права, що закріплені Цивільним кодексом України.

Ключові слова: спадково-родинні відносини, династичні традиції, Чернігово-Сіверське князівство, Рюриковичі, Давидовичі, Ольговичі.

Актуальність теми визначено сучасними умовами культурної євроінтеграції української нації до європейських цінностей та спільних традицій, що тисячоліттями об'єднували Західну і Східну Європу. Одним із чинників єднання України і Європи були сімейно-родинні традиції князівської династії Рюриковичів. Цей зв'язок особливо посилювався в період середньовіччя, із введенням християнства, створенням загальноєвропейських традицій: тобто нового етапу входження державного об'єднання Київська Русь у цивілізований християнський світ, що сприяло зміцненню державності, консолідації української народності, культурних зв'язків із Візантією, Болгарією, країнами Західної Європи.

Історико-методологічну основу історіографії до теми склали видання класиків історичної

думки: М. Аркаса, Д. Багалія, М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, Н. Полонської-Василенко; сучасних учених Д. Білого, С. Боровикова, О. Васюти, Л. Войтовича, О. Головка, В. Грипася, Ю. Зеленського, В. Вечерського, А. Казакова, В. Коваленка, М. Котляра, Ю. Мателешка, А. Плахоніна, І. Чугаєвої, П. Ющенко, Н. Яковенко. Після відповідного аналізу зазначену тему в культурологічних дослідженнях сучасної історіографії не виявлено.

З позиції загальноісторичних знань значення правлячої еліти Київської Русі в історії України розглядав у своїх працях доктор історичних наук, медієвіст, фахівець із генеалогії династії Рюриковичів Леонтій Войтович (Князівські династії Східної Європи Рюрикови-

чів...»,¹ «Княжа доба на Русі: Портрети еліти»² та ін.). У них він ґрунтовно структурував за віком князівські династії, їхній персональний склад; дослідив відносини соціально-політичні, дипломатичні, демографічні, церковні; вплив на розвиток військових мистецтв. На його думку, «еліта у всі часи історії мала великий вплив на долю історії народу», чому сприяли «виховання, освіта, традиції».³ У Рюриковичів, як він зазначає, «існувала система успадкування престолів на праві родового старшинства»,⁴ яка з часом змінювалася як для Київської Русі загалом, так і для Чернігово-Сіверського князівства зокрема. Чернігово-Сіверську династію утвердили, на думку Л. Войтовича, «Святославовичі – Святослав, Гліб, Роман, Юрій, Ярослав; Ольговичі – Святослав, Олег, Михайло, Всеволод».⁵ Саме вони та їхні пращури створили фундаментальні зрушення у розбудові державного об'єднання Київська Русь, яка увійшла до кола цивілізованого європейського суспільства. До питання династичної спадковості середньовічної історії звертався і А. Плахотін, пояснюючи, що «політичну єдність цього величезного масиву земель забезпечувало спільне походження князівської династії Рюриковичів від сина Ярослава Мудрого – Святослава Ярославича»,⁶ тобто династії Святославовичів, Давидовичів, Ольговичів. На Чернігово-Сіверській землі «ретельніше, ніж будь-де в Давній Русі, дотримувалися “лествичного” порядку – успадкування князівського столу за принципом старшого у роді».⁷ «Лествичний порядок», тобто порядок «заміщення княжих столів на Русі», або систему престолонаслідування, досліджував у своїй праці М. Котляр.⁸ На його думку, цей порядок було встановлено у Київській Русі після заповіту Ярослава Володимировича у XI–XIII ст. Він ґрунтувався на заповіті князя – «ряді», за яким княжі столи передавалися у спадок. Ю. Мателешко також пояснює струк-

туру «лествичного восхождения», за яким відбувалася зміна столів на Русі у власності одного роду.⁹ Вона виглядала таким чином: «...“батько” – тато, старший брат; “сини” – діти, молодші брати; “онуки” – діти дітей та молодших братів».¹⁰ О. Васюта утверджує, «що у європейській історії доба Середньовіччя, особливо в період значного поглиблення процесу децентралізації влади в багатьох тогочасних країнах, стала плідною як на появу нових самостійних чи напівзалежних державних утворень, так і на виникнення цілих родових династій, представники яких протягом не одного століття були їх незмінними правителями».¹¹ Така сама історична практика була у Київській Русі часів правління династії Рюриковичів – великих князів Ігоря, Святослава, Володимира, Ярослава та ін., які поширили сферу свого впливу на весь регіон розселення східних слов'ян, створивши в Європі державне об'єднання Київська Русь. Розширена територія Русі простягалася від межиріччя Оки та Волги на сході до Дністра, Карпат, Західного Бугу, Німану і Західної Двіни на заході, від Чудського, Ладозького і Онезького озер на півночі до Дону, Сули й Південного Бугу на півдні.

Доктор історичних наук О. Головка вважає, що на розвиток та існування «давньоруської політичної конфедерації впливали фактори єдності східних слов'ян, наявність певної давньоруської етнополітичної спільності, також надплеємінної суспільної еліти, яка вважала себе верхівкою усього східнослов'янського суспільства».¹² Такі плеємінні княжіння або етнічні формування, на його думку, виникали на базі колишніх союзів-племен, а саме регіональних народностей. Стимулювало існування цієї політичної конфедерації постійне прагнення князів із родини Рюриковичів ідеологічно та практично доводити свої легітимні права на володарювання в усій Русі та в усьому східнослов'янському світі.¹³

П. Ющенко зауважував, що IX–X ст. «династія Рюриковичів розпочала процес об'єднання східнослов'янських плеємінних союзів у єдину державу і в період XI – 30-х рр. XII ст. усі східно-

¹ Леонтій Войтович, «Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль» (Автореф. дис. д-ра іст. наук, НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства, Львів, 2001), 3, 5.

² Леонтій Войтович, «Княжа доба на Русі: Портрети еліти» (НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Львівський національний університет ім. І. Франка, Біла Церква, 2006), 372.

³ Войтович, *Князівські династії*.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Андрій Плахотін, «Чернігівська земля, Чернігово-Сіверська земля», *Енциклопедія історії України*. Т. 10: Т–Я (2013), http://www.history.org.ua/?termin=chernigivska_zemlja.

⁷ Андрій Плахотін, «Чернігівське князівство», *Енциклопедія історії України*. Т. 10: Т–Я (2013), http://www.history.org.ua/?termin=Chernihivske_kniazivstvo.

⁸ Микола Котляр, «Лествичний порядок заміщення княжих столів на Русі», *Енциклопедія історії України*. Т. 6: Ла–Ми (2009).

⁹ Юрій Мателешко, «Місце князівської влади у політико-адміністративній системі Київської Русі: історіографія питання», *Науковий вісник Ужгородського університету* 26 (2011): 247–51.

¹⁰ Там само.

¹¹ Олег Васюта, «Давид Святославович: шлях до Чернігова (1077–1097 рр.)», *Чернігівські старожитності* 2(5) (2015): 20–35.

¹² Олександр Головка, «Формування державних утворень у Східній Європі в IX – першій половині XIII ст.» *Україна в Центрально-Східній Європі* 4 (2004): 77–94.

¹³ Там само.

слов'янські племінні групи опинились у складі «імперії Рюриковичів», такого собі політичного та воєнного союзу в Східній Європі». ¹ Результатом їхньої діяльності були: успішні походи на Візантію, торговельні угоди, династичні зв'язки з королівськими родами Європи та ін. Члени династичної лінії Рюриковичів Володимир Святославович і його сини Мстислав та Ярослав Володимировичі, син Ярослава Святослав та його діти Давид і Олег розбудовували Чернігово-Сіверський край і створили гілку Ольговичів, Давидовичів, володарів Чернігово-Сіверського князівства. Всі вони провели фундаментальні зрушення в усіх напрямках розбудови державного об'єднання Київська Русь та Чернігово-Сіверського князівства. Наприклад, великий князь Володимир Святославович провів політико-ідеологічні реформи з метою європейської трансформації від язичницького до християнського світогляду, консолідуючи східнослов'янський, український народ. Значні зрушення відбулися в розширенні територіальних меж, містобудуванні, оборонно-фортифікаційних спорудах, культурової та світської архітектури. За висновком П. Ющенко, «Володимир монополізував владу на Русі, сім'я Рюриковичів стала свого роду сакральними дідами, господарями руської землі, їх спадковим володінням, яке передавалось виключно представникам богом обраної правлячої династії». ¹⁰ Унаслідок такої діяльності у X–XII ст. Чернігів був другим за значенням містом у Середньому Придніпров'ї після Києва; міськими центрами Чернігівського князівства стали міста «Любеч, Гомій, Новгород-Сіверський, Путивль, Сновськ, Лутава, Листвен, Городище, Стародуб, Курськ, Моровськ, Чичерськ та ін.», загалом близько 58 міст. ²

Більшість міст середньовіччя склалися з двох частин – нижньої та верхньої (городища на горі, умовна назва «Дитинець»), за прикладом конструкцій міста Києва. У Чернігові ця верхня територія – урочище Вал, де розташовані були княжі тереми, собори, храми, монастирі, вся інфраструктура міського забезпечення, що оберігалася фортифікаційними спорудами. Чернігівський Вал – «Дитинець» є частиною Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів Стародавній», до якого входять Спасо-Преображенський і Борисоглібський собори, комплекс Троїцько-Іллінського монастиря, Слецький монас-

тир, комплекс Антонієвих печер з Іллінською церквою, П'ятницька церква, кургани з князівськими похованнями на Болдинних горах «Чорна могила» «Безіменний», «Близиюки» та ін. ³ На думку архітектора В. Вечерського, «у 1024 р. Чернігів перетворився на центр великого удільного князівства на чолі з князем Мстиславом Володимировичем, що зробив його своїм «стольним градом»». ⁴

Князь Мстислав сприяв економічному розвитку міста, розширенню його території: «У цей час було закладено Окольний град, аналог «міста Ярослава» у Києві, загальною площею понад 30 га». ⁵ Водночас із Києвом у Чернігові розпочинається будівництво монументальних архітектурних споруд, зокрема «у 30-х рр. XI ст. розгорнулося будівництво на Дитинці Спасо-Преображенського собору ровесника Софійського собору у Києві». ⁶ У ньому було поховано Мстислава Володимировича (1036), Святослава Ярославовича (1073), Гліба Святославовича (1078) та інших князів чернігівської династії. Попри економічні, політичні, культурні зрушення у Київській Русі, державне об'єднання постійно виснажували тривалі міжусобні війни серед князівської династії Рюриковичів за владу на київський стіл. У цю боротьбу ув'язався князь Мстислав, якого батько відрядив у Тмутороканське князівство. Останнє, за визначенням В. Грипася, було «своєрідним «руським анклавом», тобто вотчиною князів, де вони формували дружини з місцевих племен і половців та йшли на Русь зі зброєю відстоювати свої права». ⁷ Д. Білий зазначає, що «перша згадка про Тмутороканський уділ Київської Русі відноситься до 990 р., коли Великий київський князь Володимир відправив княжити до Тмуторокані свого молодшого і здібного сина Мстислава, спритного як у військовому мистецтві, так і в дипломатії, торгівлі». ⁸ За даними С. Боровикова, точна дата народження Мстислава невідома, але за його правління відбулося соціально-економічне, військове зростання: «Через півострів Тамань йшла вся торгівля Київської Русі з Кавказом і

³ Вікторія Балабушка, «Соціалізація середньовічних європейських традицій архітектури Чернігова», *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова* 36(49) (2016): 61–71.

⁴ Віктор Вечерський, ред. *Історико-культурні заповідники*. (Київ, 2011), 40–42.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Володимир Грипась, «И начяша князи сами на себе крамолу ковати...» Невиконаний заповіт Ярослава Мудрого, в *Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди* (Київ, 2011), 86–96.

⁸ Дмитро Білий, «Тмутороканське князівство в історії Київської Русі», *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка* 37 (2013): 6–10.

¹ Петро Ющенко, «Родинно-спадковий, династичний характер влади руських князів Рюриковичів», *Гілея: науковий вісник* 111 (2016): 242–5.

² Андрій Казаков, «Формування посадів міст Чернігово-Сіверської землі» (Автореф. дис. канд. іст. наук, НАН України, Ін-т археології, 1992), 3.

більшістю східних країн того часу».¹ Д. Білий зазначав, що у «1020-х рр. йому вдалося поширити владу на весь басейн Кубані, підкоривши гірські племена, перемігши у поєдинку їхнього князя Редедю у 1022 р. і заклавши в Тмуторокані церкву Пресвятої Богородиці на честь своєї перемоги».² І. Крип'якевич ще раніше визначив князя Мстислава «як славетного, видатного лицаря, який воював з касогами (черкесами) і в поєдинку переміг їхнього князя Редедю, а на кавказькі народи наклав данину»,³ за що його народ у билинах прозвав Удалим – Хоробрим. М. Аркас стверджував, що князь Мстислав «був одважний, войовничий лицар-воєвака – він нагадував діда свого Святослава».⁴

Тмутороканське князівство з центром у колишній Таматарсі відіграло роль надзвичайно впливового, економічно та культурно розвинутого регіону Київської Русі, у ньому карбували власну монету, були релігійні та інтелектуальні осередки, які зберігалися ще за часів Боспорського царства. На думку Д. Білого, «Тмуторокань в культурному відношенні переважала навіть Київ, що давало певні підстави Мстиславу претендувати на збільшення свого впливу і володінь».⁵ Мстислав Володимирович, визначивши свої економічні ресурси Тмутороканського уділу, претензії на владу Київської Русі, у 1023 р. виступив проти брата Ярослава, підкоривши народи Північного Кавказу і зайнявши Сіверську землю. Про ці події свідчить літопис «Повість минулих літ», що описує Мстислава як «сина хрестителя Русі київського князя Володимира Святославовича», що посів «чернігівський стіл» у 1024 р. після перемоги у битві з Ярославом під Лиственем і став володарем Чернігова та величезної території на Лівому березі Дніпра. Цей територіальний поділ було закріплено «Городецьким миром» 1026 р., згідно з яким до Мстислава відійшла територія з центром у Чернігові. Як зазначає Д. Дорошенко, «внаслідок описаних історичних подій земля Сіверянська або Чернігівська відокремилась в особну область-князівство».⁶ Історик Д. Багалій характеризував князя Мстислава «як першого сіверянського князя», а Сіверянську землю

вважав територією Лівого берега Дніпра.⁷ Ю. Зеленський стверджував, що «при укладанні договору Мстислав визнав Ярослава “старшим братом”, що означало його підпорядкування Київському князю на правах автономії, в Тмуторокані залишився княжити син Мстислава Володимировича Євстафій».⁸ Володар Чернігово-Сіверських земель князь Мстислав Володимирович помер у 1036 р., його єдиний син і спадкоємець Євстафій помер за три роки до смерті батька, що внесло корекцію династичної спадковості претензій на Чернігівський уділ Русі. З цього часу Чернігово-Сіверську землю очолив сам князь Ярослав Володимирович та його сини згідно з письмовим заповітом 1054 р. За ним, як писав у своїй статті М. Котляр,⁹ батько закликав синів жити у мирі й злагоді, доручив замінити його на престолі в Києві «старшому синові моему і братові вашому Ізяславу – слухайтесь його, як слухалися мене, хай він замінить вам мене»; а Святославу доручив Чернігів, а Всеволоду – Переяслав, а Ігорю – Володимир (Волинський), а В'ячеславу – Смоленськ».¹⁰ Таким чином, вступила у свої права на володіння Чернігово-Сіверської землі гілка Рюриковичів-Святославовичів, від яких походять династії Давидовичів, Ольговичів. Про династичну спадкоємність Рюриковичів писав у фундаментальній праці «Історія України-Русі» М. Грушевський: «...земля Чернігово-Сіверщини була досить велика і сильна, а потомство Святослава Ярославовича і його синів було дуже талановите та енергійне».¹¹

Отже, за заповітом Ярослава Володимировича кожен з нащадків мав шанси законно стати великим київським князем. Водночас відбувалася певна ротація на заміщення удільних князівств родини Рюриковичів, зокрема Чернігово-Сіверського. Така система, на думку В. Грипася, «задовольняла більшість удільних князів, оскільки забезпечувала їм практично незалежне від центру становище і водночас залишала кожному з них можливість зайняти старший стіл».¹² Фактично це була «перша спроба втиснути процес успадкування влади в рамки закону».¹³ Так продовжувалася сімейна традиція династичного

¹ Сергей Боровиков, «Мстислав Тмутараканский и его поход», *Проблемы изучения, сохранения и интерпретации историко-культурного наследия: сборник материалов VIII Международной научно-практической конференции* (2017): 44–48.

² Білий, *Тмутороканське князівство*.

³ Иван Крип'якевич, *История Украины* (Львів: Світ, 1992), 52.

⁴ Микола Аркас, *История Украины-Руси* (Київ: Наш формат, 2015), 45.

⁵ Білий, *Тмутороканське князівство*.

⁶ Дмитро Дорошенко, *История Украины в 2-х томах, т. 1 (до половины XVII столетия)* (Київ: Глобус, 1991), 59.

⁷ Дмитрий Багалей, *История Северной земли до половины XIV столетия* (Москва: Книга по требованию, 2011), 7.

⁸ Юрий Зеленский, «Торговые и политические взаимоотношения Тмуторокани с Киевской Русью и кочевниками (988–1094 гг.)», *Донецкий вестник Научного товариства ім. Т. Шевченка* 44 (2017): 184–91.

⁹ Микола Котляр, «Князі-ізгої та удільна роздробленість на Русі», *Український історичний журнал* 3 (2011): 4–20.

¹⁰ Там само.

¹¹ Михаил Грушевский, *Очерк истории украинского народа* (Київ: Лыбидь, 1991), 69.

¹² Грипась, *И начыша князи*.

¹³ Там само.

упорядкування державного управління і розвитку Київської Русі. М. Котляр зазначав, що «правове регулювання земельних відносин на Русі довгий час було відсутнє, надії заволодіти волостями серед молодшого покоління князів були, мабуть, породжені “рядом” (заповітом) Ярослава Володимировича і його втіленням у життя».¹

Отже, за заповітом Ярослава Володимировича Чернігово-Сіверський край перейшов до рук Святослава Ярославовича. «Святослав був князем київським з 1073–1076 рр., чернігівським з 1054–1073 рр. Він був четвертим сином Ярослава Мудрого, за заповітом батька отримав Чернігів із волостю, володів Муромом, Білоозером і Тмутороканню разом з синами лінії генеалогічного кореню Рюриковичів, зберіг батьківський спадок Руських земель по його смерті».²

Династичну спадкоємність Рюриковичів характеризує І. Чугаєва, зазначаючи, що з-поміж князівських династій «Рюриковичі розгалузилися в чернігівських князів Давидовичів – нащадків Давида Святославовича, другого сина засновника чернігівської династії, Святослава Ярославовича».³ В історичній культурології вважають, що така розгалуженість генеалогічного роду Рюриковичів у Давидовичів сталася «внаслідок Любецького з'їзду 1097 р. через те, що Давид отримав Чернігівське князівство, його брат Олег – Новгород-Сіверське князівство з Курським Посейм'ям, тоді як молодший їх брат Ярослав отримав Муромо-Рязанську землю».⁴ Нашадків Давида Святославовича почали називати Давидовичами, а Олега Святославовича – Ольговичами. До династії Давидовичів належать сини Давида – Володимир, Ізяслав, Ростислав, Святослав (Святоша) і Всеволод.⁵ Н. Полонська-Василенко зазначає, що «за ухвалою Любецького з'їзду Чернігівщину було закріплено за Святославовичами, рід якого був чисельним, князівство постійно ділилося, щоб кожен князь мав свою землю».⁶ Д. Дорошенко пише, що «за Святослава Ярославовича Чернігово-Сіверська земля зробилася остаточно окремим князівством. Земля займала цілий басейн Десни і Сейма, верхівки Сули і Псла і басейн верхньої Оки».⁷ Династія Святославовичів виросла в широкий

родинно-спадковий князівський рід. Старший у роді князював у Чернігові, другий сидів Новгород-Сіверському, а далі йшли уділи Курський, Стародубський, Трубчевський, Рильський, Путивльський та ін.⁸ Н. Яковенко зазначала, що «чернігівські Ольговичі покладали початок розгалуженій спільноті власників дрібних уділів».⁹

Династію Давидовичів очолив син Святослава Ярославовича, внук Ярослава Мудрого Давид Святославович. За даними Л. Войтовича, «він був переяславським з 1073–1076 рр., муромським 1076–1093 рр., смоленським 1093–1095 рр. і 1096–1097 рр., новгородським 1094–1095 рр., чернігівським 1097–1123 рр. князем».¹⁰ За його правління, крім заявлених вище здобутків, «головним дітищем» його життя був Борисоглібський собор. У статті «Фундатор Борисоглібського собору благовірний чернігівський князь Давид Святославович...» В. Коваленко пише про будівництво собору, в тому числі як родинного храму-усипальниці їхньої династії.¹¹ У ньому було втілено ідею збереження пам'яті сімейного родоводу Рюриковичів, серед яких Борис і Гліб, канонізовані як страстотерпці, вшановані народом як святі-цілителі. З часом їхні іконописні образи стали заступниками всіх руських князів, помічниками у битвах, їхніми іменами закликали до єдності Русі, до припинення міжусобних війн. Родинне формування пам'яті вшанування культу святих, на думку В. Коваленка, «відбувалося протягом 1115 року, пов'язане з перенесенням мощів Бориса і Гліба до нового храму».¹² М. Грушевський писав, що «князі Чернігово-Сіверської Русі визначалися своєю побожністю, щирістю, не тільки будували церкви у себе в Чернігові, а у Києві і часто постригалися в ченці, князі й княгині, чи перед смертю чи за життя».¹³ Давид Святославович та його діти славилися своїми християнськими чеснотами, князь був проголошений першим святим Чернігово-Сіверської землі. М. Грушевський про це розповідає так: «Згадане слово малює його в повноті святим, прославленим різними чудами в момент смерті».¹⁴ Святим став і його син Святослав Давидович, правнук Ярослава Мудрого, який

⁸ Там само.

⁹ Наталія Яковенко. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України* (Київ: Критика, 2006), 58.

¹⁰ Войтович, *Київські династії*.

¹¹ Володимир Коваленко, «Фундатор Борисоглібського собору благовірний чернігівський князь Давид Святославович: сторінки біографії», *Чернігівські старожитності: Збірник наукових праць* 2(5) (2015): 7–19.

¹² Там само.

¹³ Михайло Грушевський, *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн.*, т. 2 (Київ: Наукова думка, 1992), 333–4.

¹⁴ Там само.

¹ Котляр, *Князі-ізгої*.

² Войтович, *Князівські династії*.

³ Ірина Чугаєва, «Князі Давидовичі у чернігівському літописанні», *Чернігівські старожитності* 2(5) (2015): 38–55.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Наталія Полонська-Василенко. *Історія України: у 2 т.*, т. 1. До середини XVII століття (Київ: Либідь, 2002), 168.

⁷ Дорошенко, *Історія України*.

постригся у монахи Києво-Печерської лаври під ім'ям Миколи Святоші.¹ Перебуваючи у чернецтві 36 років, він зробив багато благочинних справ, зокрема його коштом було збудовано Троїцьку надбрамну церкву Києво-Печерського монастиря. Його нетлінні мощі й досі зберігаються в Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику.

У соціально-культурній історії М. Грушевський виділяє талановитого, енергійного Олега Святославовича, у хрещенні Михайла. Він був сином київського князя Святослава Ярославича, онуком Ярослава Мудрого, засновником роду Ольговичів Чернігівської династії. На думку Л. Войтовича, це був «справді найбільш діяльний із синів Святослава Ярославовича і найбільш схожий на батька».² Був князем володимирським з 1074–1077 рр., тмутороканським у 1083–1094 рр., чернігівським у 1094–1096 рр., сіверським у 1097–1115 рр. Намагався зброєю захопити Чернігів, за що був засланий до Візантії на острів Родос. Він мав довіру візантійського імператора Никифора III Воніата, був одружений із візантійською аристократкою Феофанією Музалон. Карбував власну монету, підкреслюючи свою суверенність.³

¹ Там само.

² Войтович, *Київські династії*.

³ Там само.

Династія Рюриковичів була дуже численною з другої половини XI–XII ст. Її представники претендували на лідерство, брали участь у міжусобній боротьбі за Київський великий стіл. Старша гілка, Давидовичі, обірвалася у 1166 р. Молодша, Ольговичі, розділилася ще на дві: нащадків Всеволода і Святослава. А вже їхні діти і онуки почали міжудільні війни, які призвели до роздробленості Києво-Руської держави: імперія Рюриковичів розсипалася на 15 окремих самостійних князівств-королівств, що приблизно відповідали племінним об'єднанням.⁴

Отже, на основі проаналізованої історіографії було встановлено, що основою сімейного права майнового розподілу династії Рюриковичів були національні традиції, сформовані в період середньовіччя, які трансформувалися в законодавчу базу сучасної України. На ґрунті народної культурної традиції відбувся державно-політичний, культурно-антропологічний процес розвитку української нації від племені до народу, держави, нації. Саме завдяки традиціям було збережено на світовій карті територіально-демографічні особливості української ідентичності й державності.

⁴ Петро Ющенко, «Князівська влада на Русі в X–XII ст.» *Збірник наукових праць Харк. нац. пед. ун-т імені Г. Сковороди*. 53 (2016): 5–11.

Бібліографія

- Аркас, Микола. *Історія України-Русі*. Київ: Наш формат, 2015.
- Багалеї, Дмитрій. *Історія Северської землі до половини XIV століття*. Москва: Книга по требованию (2011).
- Балабушка, Вікторія. «Соціалізація середньовічних європейських традицій архітектури Чернігова», *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова* 36(49) (2016): 61–71.
- Білий, Дмитро. «Тмутороканське князівство в історії Київської Русі». *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка* 37 (2013): 6–10.
- Боровиков, Сергій. «Мстислав Тмутараканський і його походи». Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Ярослав Мудрий. Проблеми изучения, сохранения и интерпретации историко-культурного наследия», (Ярославль: Канцлер, февраль 21–22, 2017): 44–48.
- Васюта, Олег. «Давид Святославович: шлях до Чернігова (1077–1097 рр.)». *Чернігівські старожитності* 2(5) (2015): 20–35.
- Вечерський, Віктор, ред. *Історико-культурні заповідники*. Київ, 2011.
- Войтович, Леонтій. *Княжа доба на Русі*. Біла Церква: вид. Олександр Пшонківський, 2006.
- Войтович, Леонтій. «Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль». Автореф. дис. д-ра іст. наук, НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства, Львів, 2001.
- Войтович, Леонтій. «Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. *Історико-генеалогічне дослідження*». НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Львів, 2000, <http://izbornyk.org.ua/dynasty/dyn.htm>.
- Головко, Олександр. «Формування державних утворень у Східній Європі в IX – першій половині XIII ст.». *Україна в Центральній-Східній Європі* 4 (2004): 77–94.
- Грипась, Володимир. «И начьяша князи сами на себе крамову ковати...» Невиконаний заповіт Ярослава Мудрого. *Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди* (2011): 86–96.
- Грушевський, Михайло. *Очерк истории украинского народа*. Киев: Лыбидь, 1991.
- Грушевський, Михайло. *Історія-Руси*. 11 т., 12 кн. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1992.
- Дорошенко, Дмитро. *Історія України в 2-х томах. Т. 1 (до половини XVII століття)*. Київ: Глобус, 1991.
- Зеленський, Юрій. «Торговіє і політичєскє взаїмоотношенєня Тмуторокани с Киевской Русью и кочевниками (988–1094 гг.)». *Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка* 44 (2017): 184–191.
- Казаков, Андрій. «Формування посадів міст Чернігово-Сіверської землі». Автореф. дис. канд. іст. наук, НАН України, Ін-т археології, 1992.
- Коваленко, Володимир. «Фундатор Борисоглібського собору благовірний чернігівський князь Давид Святославович: сторінки біографії». *Чернігівські старожитності* 2(5) (2015): 7–19.
- Котляр, Микола. «Князі-ізгої та удільна роздробленість на Русі». *Український історичний журнал* 3 (2011): 4–20.

- Котляр, Микола. «Лествичний порядок заміщення княжих столів на Русі». *Енциклопедія історії України*. Т. 6: Ла–Мі (2009). http://www.history.org.ua/?termin=Lestvichny_poryadok_zamischennya.
- Крип'якевич, Іван. *Історія України*. Львів: Світ, 1992.
- Мателешко, Юрій. «Місце князівської влади у політико-адміністративній системі Київської Русі: історіографія питання». *Науковий вісник Ужгородського університету* 26 (2011): 247–51.
- Плахонін, Андрій. «Чернігівська земля, Чернігово-Сіверська земля». *Енциклопедія історії України*. Т. 10: Т–Я (2013). http://www.history.org.ua/?termin=chernigivska_zemlja.
- Плахонін, Андрій. «Чернігівське князівство». *Енциклопедія історії України*. Т. 10: Т–Я (2013). http://www.history.org.ua/?termin=Chernihivske_kniaziavstvo.
- Полонська-Василенко, Наталія. *Історія України*. 2 т. Т. 1. *До середини XVII століття*. Київ: Либідь, 2002.
- Чугасва Ірина. «Князі Давидовичі у чернігівському літописанні». *Чернігівські старожитності* 2(5) (2015): 38–55.
- Ющенко, Петро. «Князівська влада на Русі в X–XII ст.» *Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди]*. Серія: *Історія та географія* 53 (2016): 5–11.
- Ющенко, Петро. «Родинно-спадковий, династичний характер влади руських князів Рюриковичів». *Гілея* 111 (2016): 242–245.
- Яковенко, Наталія. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. Київ: Критика, 2006.

V. Balabushka

FAMILY AND HEREDITARY TRADITIONS OF THE RURIKIDS: BRANCHES OF THE OLGOVICHS, THE DAVIDOVICHS, THE OWNERS OF CHERNIHIV SIVERSKYI PRINCIPALITY

The article studies the national elite of the Rurikids' princely dynasties, the Kyivan Rus owners and the Chernihiv Siverskyi branches of the Olgovichs and Davidovichs, as the only inherited Eastern Slavic community of the Indo-European origin. In the basis of the family and hereditary traditions of property division, the custom of dividing property among the children remained and was inherited by the Rurikids. The aim of the article is to generalize the national historical experience of the traditions' transformation of a family law, on the example of the genealogical origin of the Rurikids' princely dynasties. The branches of the Olgovichs and the Davidovichs, the owners of Chernihiv Siverskyi principality in the Kyivan Rus, state association. Research methodology is based on the heuristic method of modern and classical scientific historiography systematization, which reveals the historical process of culturological thought of the Rurikids' family and hereditary property division: the Olgovichs, the owners of Chernihiv Siverskyi region on the system of "rota system" order of the princely thrones' replacement. The scientific novelty is to systematize the social and cultural history, including the transformations of national-independent, family and hereditary traditions of property relations, on the example of the Rurikids' Chernihiv-Siverskyi principality, which is still now embodied in the Civil Code of Ukraine – "law of inheritance". As a result, on the basis of the declared historiography, the editions of Rurikids' history, the Rus owners, including the Chernihiv-Siverskyi region. Some of their achievements in the development of a state association Kyivan Rus were about 80 cities under the dynasty's command; the management system with elements of self-government; the democracy through a nationwide town's meeting; political diplomatic, socio-legal, trade-economic, financial-monetary relations; social, cultural, secular architecture; the development of art. The historical and cultural heritage of the Rurikids' dynasty ruling elite, including the dynasty of the Olgovichs, the Davidovichs, is kept in the traditions of the material, spiritual culture of the Chernihiv-Siverskyi region, both in the museum treasury and in the reserves of "Ancient Chernihiv", Glukhiv, Putivl, Liubech, etc.

Keywords: family and hereditary relations, dynastic traditions, Chernihiv-Siverskyi principality, the Rurikids, the Davidovichs, the Olgovichs.

Матеріал надійшов 20.04.2018